

**МУНИЦИПАЛЬНОЕ БЮДЖЕТНОЕ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНОЕ УЧРЕЖДЕНИЕ
«ХОВУ-АКСЫНСКАЯ СРЕДНЯЯ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ ШКОЛА»**

«РАССМОТРЕНО»

Заседанием
педагогического
совета
Протокол №1
от «31» августа 2023 г.

«СОГЛАСОВАНО»

Зам. дир. по УВР:
 /Ланзы А.Н./
от «31» августа 2023 г.

«УТВЕРЖДАЮ»

Директор школы:
 /Докан-бол К.Ф./
Приказ №132/а
от «31» августа 2023 г.

**РАБОЧАЯ ПРОГРАММА
с календарно-тематическим планированием
по внеурочной деятельности
«Номнун өннүктери»
для 4-ых классов на 2023-2024 учебный год**

Составители: учителя начальных классов

Монгуш Марина Долановна

Салчак Эльвира Александровна

Донгак Вероника Александровна

2023 год

Тайылбыр бижик

Федералдыг куруненин ооредилге стандартынын негелделерингедууштур тургускан программа. Даянган ному «Литературлуг номчулга», автору Л.С. Кара-оол. «Класстан дашкаар номчулга», автору Э.Д.Ондар.

Номчулганың алыс сорулгазы – чугаа сайзырадылгазы, шын, медреселдиг, аянынг болгаш чүгүртү номчуурунга өөредери. Чүвени медресеп билип тура номчууру аянынг, шын номчулганың алыс ундезини ол болур.

Оон ангыда, номчулга уругларны ном-биле ажылдап, оон чуве билип алырынга чаңчыктырар сорулгалыг.

Номчулга программазы беш кезектен тургустунган:

- 1) номчулганың тематиказы;
- 2) номчулгага чаңчыктырары;
- 3) созуглел-биле ажылдарның хевирлери;
- 4) чогаалдарның хевирлери-биле практика кырынга таныжылга.

3-ку класска берге эвес созуглелди медреселдиг-биле, шын, чүгүртү номчуурун чедип алып.Өөредилге чылының эгезинде берге сөстөрни слогтап номчуур. Сөстөрни шын, тода адаарынга, домактар сөөлүнге болгаш аразынга интонацияны сагыырынга, чогуур паузаларны кылырынга чакчыктырар. Бирги чартык чылда **1 минутада 50-60 сөс**, а өөредилге чылынын тончузунда **1 минутада 65-70 сөс** чедир номчуур.

3-ку класска: номчаан чүлүвүнге хамаарышкан айтырыгларны харыылаар; башкының айтырыгларын ёзугаар номчаан чүлүвүвүң утказын чугаалаар; белен, кыска созуглелди катаптап чугаалаар; созуглелди башкының дузазы-биле кезектерге чаргаш, оларга аттар чогаадыр; даалга ёзугаар херектиг сөстөр болгаш домактарны ушта бижиир; тоолдар ыдып, шулуктерни чугаалап билири.

Класстан дашкаар номчулга: 1)уругларның класска номчулга везинде алган билиглери улам ханыладыр, 2)библиотекадан херек ном шилип алырынга, номдан материал дилээринге уругларны өөредир; уругларны ном-биле ажылдаарынга чаңчыктырар болгаш оларның кандыг-бир эртемге сонургалын хайныктырар.

Базистиг программада эртемнин туружу

Неделяда 1 шак, чылда 34 шак

ЧЕЧЕН-ЭСТЕТИКТИГ ПРИНЦИП

Чечен-эстетиктиг принциптин негелдезин ёзугаар уругларның ооренир ужурлуг чогаалдарынын санынга программаже колдуунда чечен чогаалдын бедик шынарлыг улегерин (созуглелдерин) кирип, оларның шилилгезин шын тодарадыры негеттинер. Чогаалдын чугле сонурганчыг утказын билиндирип, ооредиглиг, солун созуглелдерни номчуп бээри-биле кызыгаарланып болбас. Долгандыр турар хурээлелдин байлаан, оон чажыттарын коргузуп турар уран-чечен аргаларын болгаш кижилер аразында харылзааларнын байын коргузуп турар дээди, чараш сеткилдерни оттуруп, амыдыралда онза, чараш чуулдерни эскерип база танып-билип алырын, чуртталгага ажы-толдун бот-хамаарылгазын хевирлээри чугула.

Чечен (уран) чогаалдары уругларны номчулуга ынак, бугу-ле чараш чуулге хандыкшылдыг, ону шын унелеп билир кылдыр чанчыктырар ужурлуг. Чечен-эстетиктиг принцип уран чуулдун аразында харылзааларны идепкейлиг тургузарын тодаргайлаар **болгаш** ону быжыглаарынын аргаларын баш удур айтыр.

ЛИТЕРАТУРА ШИНЧИЛЕЛДИГ ПРИНЦИП

Литература шинчилелдиг принциптернин негелделерин езугаар уругларны эге школадан эгелеп чечен чогаалдын будуш-шынарынын эн **онзагай талаларын**, ону илередип турар кол уран аргаларын бодууну-биле таныштырар. Кандыг-даа чогаалды сайгарып турар уеде омур-хевир бирги черде турар дээрзин сагындырбышаан, созуглелдин (чогаалдыщнутказын шын шицгээттирерин принцип негеп турар.

Авторнун идеялары, бодалдары, сагыш-сеткили чечен омур-хевирни дамчыштыр илереттинер. Чечен омур-хевирни тургузарынын кол чепсээ болгаш ону шын медереп билип алырыныц *кол аргазы сос* болур. Чечен чогаалга сос тодаргай уткага (ону чугаа азы сезуглелдин узундузунден билип алыр) чагыртыр болгаш ол чогаалдын утказындан, оон ында кирген бугу-ле омур-хевирлиг системазындан ангыланып шыдавас. Бо талазы-биле литература шинчилелдиг принцип мурнунда турганы — свету чогаалдан, омур-хевирден ангылай коруп турган лингвистиктиг сайгарылганын принципинге удурланышкак.

Чогаал сайгарылгазынын узинде состу тускайлап коор чорукту болдурбас. Чогаалдын чечен омур-хевирлиг системазында ону долдуруп чоруур боттуг кезектер, бодалдар, ужур-уткалар, харын-даа оларга хамаарылга чок состерни домактар-биле харылзаалыг кылдыр сайгарар.

Чогаалдан "ушта тырттыгган" ангы-ангы чурумалдыг кезектер ап, оларны уругларга сайгарар кылдыр бээр чорукту эге класстарга болдурбас.

НОМЧУЛГА ПРОГРАММАЗЫНЫН ТУРГУЗУУ БОЛГАШ КОЛ-КОЛ СОРУЛГАЛАРЫ

Номчулга программазы дорт кезектен тургустунган:

- 1) номчулганын тематиказы;
- 2) класстан дашкаар номчулга;
- 3) номчулга талазы-биле алган билиглери, чанчылдары болгаш мергежилдери;
- 4) чогаалдарнын хевирлери-биле (жанрлары) практиктиг таныжылга.

Класска-даа, класстан дашкаар-даа номчуур чогаалдарнын данзызын программада киирбээн, чугле оларнын чижек тематиказын болгаш анаа киирер айтырыгларнын кыска тайылбырын (аннотациязын) класстар аайы-биле сумелеп киирген. Ынчангаш моон сонгаар ооредилге номнарынын ("Торээн чугаа" номнарынын) авторлары кайы класска кандыг тодаргай чогаалдарны киирерин боттары хостуг шилип алыр аргалыг.

Чамдык кол темалар класс бурузунун программазында бар. Ынчалза-даа олар анаа-ла катаптап турар эвес, а уругларныц назы-хары улгадып, билиинин деннели бедээни-биле чергелештир чечен чогаалдарнын хемчээли, утказы болгаш дылдын уран-чечен аргалары чоорту нарыыдап, чаа чуулдер-биле немежип бар чыдар.

4-ку класска номчуур чогаалдар уругларны 5-ки класстан эгелеп ангы-ангы эртемнерни, литератураны болгаш тоогуну ооредиринге белеткээр болганда, тыва чоннун шаандагы болгаш амгы амыдыралын, хосталга, аас-кежик дээш демиселин, тоогузун улустун аас чогаалындан болгаш чечен чогаалдын эн-не дээр дээн чедимчелиг материалдары-биле бадыткаары чугула.

Башкы уругларны бичиизинден эгелеп коллективтиг езуга, бот-боттарынга негелделиг, шынчы, ак сеткилдиг, быжыг туруштуг, эрес-дидим болурунга, мозулу аажычанга, куш-ажылга кижизидер сорулгалыг.

Эге школанын чечен чогаал номчулгазы дараазында кол-кол сорулгаларны чедип алырынче угланган:

1. уруглар номчаан (ооренген) чогаалдарынын утказын, оон маадырларынын ходелиишкиннерин, чорук-херектерин ханы шингээдип ап, анаа хамаарыштыр чогуур унелелди берип, боттарынын сагыш-сеткилин хайныышкынны-биле илередип шыдаарынын, чечен чогаалды долuzu-биле шингээдип алырынын аргаларын сайзырадыр;

2. чечен чогаалдын уран чурумалдыг дылын, овор-хевир тургузарынга аян киирер аргаларын сеткип билир кылдыр уругларны ооредир; оларнын боданыр аргаларын болгаш чогаадыкчы бодалдарын сайзырадыры;
3. шулук чогаалын кичээнгейлиг дыннап билиринин аргаларын сайзыратпышаан, оон уран созун чарашсынар болгаш ханы шингээдип алырынын дуржулгазын мооннеп, анаа уран-чечен хооннуг болгаш сонuurгалдыг болурун кижизидер;
4. уругларнын ном-биле ажылдап, оон билиг тыварынга номну ургулчу номчуурунга негелделиг, чечен чогаалга сундулуг, уран состун тургузукчулары — чогаалчыларнын чогаадыкчы ажыл-херектеринге сонuurгалдыг болурун чедип алыр;
5. долгандыр турар хурээлел болгаш бойдус дугайында уругларнын боттуг бодалдарын сайзырадып, ону шын угаап болгаш медереп билиринин дуржулгазын байыдар;
6. хемчээл, утка, тематика, жанр талазы-биле ангы-ангы чогаалдарны ханы, шын билиндирер;
7. номчаан чуулунун утказын шингээттирерден ангыда, уругларнын ниити билиинин деннелин делгемчидеринин дуржулгазын байыдар болгаш амыдыралга оларнын мозу-шынарлыг, эстетиктиг хамаарылгазын база хевирлээр;
8. чечен чогаалды (номну) уруглар боттары шилип ап, ону таалап номчуксаар кузелин боттандырап;
9. уругларнын чугаазын сайзырадыр болгаш оларга чугаалап, номчуп, дыннап билиринин база созуглелдернин ангы-ангы хевирлерин сайгарып шыдаптарынын чанчылдарын шингээттирер

Календарь-тематиктиг планнаашкыны

№	Тема	Шагы	Хуну	
			план	факт
<i>Торээн чурт - тыва чер, тыва чон.</i>				
1.	О Сагаан-оол Саян сыннарынын баарында С Сурун-оол Сенээ алдар, Тыва Республика! С Сарыг-оол Байлак чуртум.	1	02.09	
2.	В Серен-оол Тывам Е Танова Авамнын өө М Дуюнгар Тывам	1	09.09	
<i>Тыва улустун аас чогаалы: тоолдар</i>				
3-4	Арзылан-Мерген Ашак болгаш эзир Койгунак Куске	2	16.09 23.09	
<i>Мифтер болгаш тоолчургу чугаалар</i>				
5.	Ыт чуге ээрер болганыл? Дуза дилээн адыг Часкы	1	30.09	
6.	Кус-Суу Самагалдай Торе-Хол Будуу билир кадай	1	07.10	
<i>Тывызыктар</i>				
7	А Шоюн Тып корунерем, уруглар Бодалгалыг тывызыктар	1	14.10	
<i>Улегер домактар</i>				
8	А Нугуурак Улусчу угаадыглар О Делгер-оол Авамнын чагыы	1	21.10	
<i>Дурген чугаалар</i>				
9	К Суттуг-оол Байбыр-ла мен Анекдоттар – хоктуг чугаалар	1	28.10	
<i>Кижил болгаш бойдус</i>				
10.	С Таспай Эн-не унелиг эртине М Кужугет Хемчиктин хомудалы С Комбу. Эжеш куштар хоюспанар. Арыг	1	11.11	
<i>Амыдырал. Куш ажыл</i>				
11- 12	Сувакпит Чуртталганын унези С Таспай Ажылдын кужу Арзылан-Мого	2	18.11 25.11	
13- 14	С Сарыг-оол Ангыр-оолдун тоожузу	2	02.12 09.12	

<i>Аваларга йорээл</i>				
15	О Сувакпит Бердинген мен. В Сагаан-оол Эргим авам М Кенин-лопсан Буянныг ие	1	16.12	
16	И Иргит Авам ынак ангырлары М Дуюнгар Авамнын дорт чагыы Э Кечил-оол Таан оглу	1	23.12	
<i>Школа. Эш-оор. Эп-найырал</i>				
17	А Даржай Чаштар дээрге кымнарыл ол? В Эренчин Уругларга	1	13.01	
18	С Сарыг-оол Оореникчээ. Е Танова Эрес-оолдун школазы	1	20.01	
19	Ч Чулдум Элдептиг тывыш Ш Суван Хун-Херелден аалчылар	1	27.01	
<i>Тыва чоннун чаагай чанчылдары</i>				
20	Е Танова Оваа Даржай Буянныг чанчыл Е Танова Артыш	1	03.02	
21	Д Донгак Тон О Сувакпит Шагаа ыры Д Санчы Дагаа чылы – чылым чуве	1	10.02	
22	Т Карыма Чыланнын шииткели	1	10.02	
23	Чап Чулдум Кырган-авамнын аптаразы	1	24.02	
24	С Куулар Уургене	1	02.03	
<i>Очулдурган чогаалдар</i>				
25- 26	Гримм халышкылар Он ийи Халышкы	2	16.03 23.03	
27- 28	Ак чылан	2	06.04 13.04	
29- 30	Балыкчы болгаш алдын балыкчыгаш дугайында тоол	2	20.04 27.04	
31	Чалгаапай болгаш Кежээпнй (Орус улустун тоолу)	1	04.05	
32	Н Некрасов Топтыгин чанчын	1	11.05	
33	В Бианки Арганын хайгыылчылары	1	18.05	
34	Туннел кичээл	1	25.05	
		34 ш		